
KNJIŽNA POROČILA IN OCENE BOOK REVIEWS

419

VOLKSKUNDE UND NATIONALSOZIALISMUS Referate und Diskussionen einer Tagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, München, 23. bis 25. Oktober 1986. Herausgegeben von Helge Gerndt. Münchner Vereinigung für Volkskunde, München 1987. Str. 333.

Že leta 1946 je sociolog Heinz Maus zelo kritično spregovoril o nacističnem obdobju v nemški etnologiji (H. Maus, Zur Situation der deutschen Volkskunde, v: Die Umschau 1, 1946, str. 349 d). Do izmenjave misli o tem vprašanju nato razmeroma dolgo ni prišlo. Šele konec 60. let so nekateri iz tübinskega etnološkega kroga začeli kritično pisati o nacističnem obdobju v nemški etnologiji; tu kaže na prvem mestu omeniti doktorsko disertacijo Wolfganga Emmericha Germanistische Volkstumsideologie, Tübingen 1968 (gl. o njej Slovenski etnograf XXI-XXII, Ljubljana 1968-69, str. 149 d) in nekatere spise Hermann Bausingerja. Pozneje so tudi drugi nemški etnologi, zlasti tisti iz tedanje vzhodnonemške države manj ali bolj obsežno načenjali navedena vprašanja. In leta 1986 je Nemška družba za etnologijo organizirala zborovanje, na katerem so obravnavali nemško etnologijo v letih nacizma, deloma pa tudi njene predstopnje in nasledke. Predavanja in diskusije na tem zborovanju je izdal münchenski ordinarij za nemško etnologijo Helge Gerndt.

Helge Gerndt je imel tudi uvodno predavanje o nemški etnologiji in nacionalnem socializmu (str. 11-21). Po njegovem so poglavitne naloge nemške etnologije glede na njeno nacistično obdobje v raziskavah o vsakdanji kulturi v nacistični državi in v raziskavah o nemški etnologiji kot znanstveni disciplini v tistem času. Ob slednjem se je treba vprašati o zgodovinski vlogi nemške etnologije in nemških etnologov v tretjem rajhu ali o tem, "koliko je tu neka znanstvena panoga dosegla neustrezen političen pomen s tem, ko je nacionalsocialističnim oblastnikom pomagala prepajati vsakdanje življenje z njihovo ideologijo..."

Hermann Strobach iz Vzhodnega Berlina je v svojem predavanju obravnaval obdobje nemške etnologije pred prihodom nacistov na oblast leta 1933 (str. 23-38). Prispevek je skušal odgovoriti na vprašanje, kako se je lahko zgodilo, da se je "velika večina nemških etnologov obsežno in brez ugovora, deloma pa celó

z entuziazmom integrirala v fašistični sistem vladanja". To vprašanje je po moji sodbi zastavljeno s pretirano ostrino. Težišče prispevka je kljub tendenčnosti stvarnejše, ko zastavlja vprašanje, kako je bilo mogoče, da so "humanistični in humanistično-krščanski meščanski znanstveniki kot John Meier, Julius Schwietering in Adolf Spamer...z gotovostjo sprejeli nacionalsocialistični režim in mu pritrjevali kot obliki vladanja", saj jih nikakor ni mogoče šteti za znanstvenike s "fašistično ideološko opredelitvijo". Po Strobachu so bili ti nedvoumni privrženci konservativnega pojmovanja družbe, v kateri so živeli, to pa je prispevalo h konservativnemu razvoju nemške etnologije že pred letom 1933, tako da je bila ta nato za nacistične deloma dovolj uporabna. Po moji sodbi niso bili nacisti v tem pogledu tako zelo ekskluzivni kakor komunistični oblastniki.

420 Italijan Stefano Cavazza je govoril o etnologiji in fašizmu v Italiji (str. 39-48), toda brez potrebnih poudarkov in preglednejših spoznanj, zato se v pričujočem poročilu ne bomo ob njem ustavljali.

Zgodovinar Reinhard Bollmus je predaval o dveh nemških etnologijah v tretjem rajhu (str. 49-60). Najprej je sledil Willu Erichu Peuckertu, po katerem sta bili v tistem času v Nemčiji dve etnologiji: ta v ospredju in ona resnična, "znanstvena nemška etnologija". Potem je sledil Wolfgangu Emmerichu, po katerem se je takrat prenekateri nemški etnolog umaknil v svoj slonokoščeni stolp in po katerem so npr. John Meier, Fritz Böhm, Otto Laufer, Adolf Bach idr. nadaljevali svoje raziskovalno delo, kakor da se ne bi bilo leta 1933 nič zgodilo; njihovi pridržki zoper vdiranje nacistične ideologije v znanost so bili manj usmerjeni zoper diktatorski režim in rasno ideologijo Hitlerjeve države kakor zoper nekulturnost in primitivnost njenih povzpeticov. Iz tega je nastal Emmerichov sklep: čeprav večina nemških etnologov ni hotela imeti opraviti z nacizmom, se mu je vendar podrejala. Ob tem je Bollmus podčrtal, da je "abstinenčno ravnanje do nepravne države tudi moralni problem". In naštel je nekatere nemške etnologe, ki so se upirali določenim nacističnim ideologemom.

Slovstveni folklorist Hannjost Lixfeld iz Freiburga je obravnaval nemško raziskovalno skupnost in krovne organizacije nemške etnologije v tretjem rajhu (str. 69-82). Po njegovem se je ob tem potrdilo pravilo o posredni afiniteti velike večine t.i. meščansko-nacionalnih nemških etnologov do "nacionalsocialističnega ideološkega oziroma svetovnonazorskega konglomerata in iz njega izvirajočih načel ravnanja". Toda očitke o posredni afiniteti itn. komaj kaj pove. Predavatelji so bili torej o temi zborovanja včasih različnih misli. Iz Lixfeldovega prispevka vzemo za zanimive podatke o avstrijskih etnologih Karlu Haidingu in Richardu Wolfram. Haiding je bil leta 1942 določen za vodjo Inštituta za nemško etnologijo; ustanovil ga je glavni nacistični ideolog Alfred Rosenberg. Wolfram je bil leta 1944 v pedagoški in raziskovalni instituciji pri SS določen za vodjo oddelka za "germansko-nemško etnologijo"; tistikrat je služil pri SS.

Anka Oesterle je namenila svoje predavanje patriarhu nemške etnologije ali, natančneje, slovstvene folkloristike med svetovnimi vojnami, pa tudi še v prvem obdobju po drugi svetovni vojni Johnu Meierju, vodji Nemškega arhiva ljudskih pesmi v Freiburgu in predsedniku Zveze nemških društev za etnologijo (str. 83-93). Spoznanje o njem se v povzetku glasi: John Meier ni bil ne nacist ne protifašist.

Otto Holzapfel iz Freiburga je govoril o Nemškem arhivu ljudskih pesmi v tretjem rajhu (str. 95-102), vendar je njegov prispevek poučen samo za

nemškega, ne pa tudi za slovenskega bralca. To velja tudi za prispevka Rolfa Wilhelma Brednicha iz Göttingena o nemški etnologiji na univerzi v Göttingenu 1938-1945 (str. 109-117) in Ericha Wimmerja o ustanovitvi etnološkega oddelka v Seminarju za nemško filologijo (1936) in o nemški etnologiji na Visoki šoli za učitelje v Würzburgu.

Hermann Bausinger je predaval o nemški etnologiji in delu za t.i. prosvetljevanje ljudstva v nacionalnem socializmu (str. 131-141). Ob tem omenja nacistične očitke, po katerih je npr. nemška etnologija polna "starinskega prahu aktov in regestov", odmaknjena od praktičnega življenja in miselno zasidrana v izročilu in otežuje oblikovanje novega, to pa naj se ne kaže v "tisoč različnih oblikah", temveč naj izraža politično pridobljeno enotnost. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da nemška etnologija ni dovoljevala, da bi bili nanjo vplivali nacisti, in je hodila po lastnih poteh. Bausinger ugovarja takšnemu sklepu. Po njegovem je nemška etnologija npr. s tem, ko se je deloma omejevala na kurioznosti, odpirala ideologom pot za "njihove globalne osnutke". T.i. teza o germanski kontinuiteti je pripeljala "praktike do mnenja o t.i. psihični kontinuiteti, ki jo je krščanstvo samo zakrilo." Nakazano stališče o zadevni krivdi nemške etnologije zame ni zadosti prepričljivo.

421

Christoph Daxelmüller iz Regensburga je obravnaval nacionalsocialistično razumevanje kulture in konec judovske etnologije (str. 149-167). Iz prispevka zvemo, da so leta 1898 v Hamburgu ustanovili Družbo za judovsko etnologijo. Ta je do leta 1929 izdajala svoja Poročila, v katerih so sodelovali judovski znanstveniki iz Zahodne in Vzhodne Evrope; njihovo duhovno središče je bil Dunaj. Poleg omenjene organizacije je od leta 1925 v Vilni v takratni Poljski (v danes litovskem Vilniusu) deloval Judovski znanstveni institut, ki je razvijal tudi etnološke raziskave in je od leta 1932 izdajal svoje glasilo; imel je podružnice v Berlinu, Varšavi in Parizu in pozneje še v New Yorku, ta je leta 1940 prevzela vodstvo Judovskega znanstvenega inštituta. Pri nacistih je Alfred Rosenberg leta 1941 ustanovil v Frankfurtu Inštitut za raziskave judovskega vprašanja, ki pa je pomenil predvsem bibliotечni center.

Hans Trümper iz Basla je pretresal narodni značaj in raso kot "fatalni gesli nacionalsocialistične etnologije" (str. 169-177). Trümper s predavanjem ni nasprotoval temu, da se etnologi ne bi še naprej ukvarjali z značilnostmi narodov ali njihovih enot, temveč je svaril pred zadevnimi raziskavami na podlagi dednosti in ras in je v zvezi s tem opomnil na pomen inovacij, ki pogosto lahko prispevajo k značilnostim narodov.

Martin Roth je presojal krajevne muzeje in nacionalnopolitično vzgojo (str. 185-199). Krajevnim muzejem so v Nemčiji posvečali veliko pozornost še pred prihodom nacistov na oblast. Že takrat prav kakor pod nacisti so krajevni muzeji šteli kot "inštrument nacionalne pedagogike". V teh muzejih so delovali številni nacionalisti, medtem ko levice ni spoznala njihovih izobrazbenih potencialov. Izjema je bil Karl Liebknecht, ki je že leta 1910 opominjal na izrabo teh potencialov. Nacizem je prevzel razmeroma moderno dediščino nemških krajevnih muzejev, si jo prilagodil in jo uporabljal, da je lahko tudi s temi muzeji posredoval "reakcionarno vsebino nacionalsocialistične ideologije". To je bilo tem lažje, ker je večina nemških muzealcev demonstrativno pozdravila nacionalsocialistično državo. Tisti nemški muzealci, ki se niso pridružili nacizmu, pa so mu največkrat služili enako dobro, kakor so spričo svoje konservativne usmerjenosti prej služili demokratični vladi.

Heinz Schmitt je poročal o teoriji in praksi nacionalsocialističnega varstva noš (str. 205-213). Po njegovi sodbi pri tem ni šlo za ohranjanje obstoječih noš, ki so po nacističnem mnenju obsegale preveč bistveno tujih sestavin. Šlo je zlasti za oblikovanje noš, ki naj se ponajbolj s prakulturno-germanskimi značilnostmi. Te noše naj bi postopoma pripeljale do neke vrste "nacionalnih noš".

Karl Friedrich Reimers je predaval o nacionalsocialističnem dokumentarnem filmu (str. 219-224).

422 Predavanje Dunajčana Olafa Bockhorna o dunajski etnologiji 1938-1945 (str. 229-237) pričuje o naši sosedbi Avstriji in je zato za nas posebej poučno. Richard Wolfram je leta 1938 postal potem, ko se je 1934/35 na Dunaju habilitiral za nemško etnologijo in neoskandinavistiko, vodja salzburškega ali jugovzhodnega oddelka SS-ovske pedagoške in raziskovalne inštitucije Ahnenerbe (Dediščina prednikov). Leta 1939 je postal izredni profesor za germansko in nemško etnologijo in potem direktor na novo ustanovljenega Inštituta za germansko-nemško etnologijo pri dunajski univerzi. Poleg njega je tedaj predaval Arthur Haberlandt. Hkrati so na Dunaju občasno odvzeli veniam legendi Rudolfu Krissu in mu nadalje odklonili naslov izrednega profesorja zato, ker pri njem "ni mogoče ugotoviti pozitivnega razmerja do nacionalnega socializma". Wolfram pa je redno imel še "svetovnonazorska predavanja" za slušatelje vseh fakultet. Leta 1945 sta bila Haberlandt in Wolfram odstranjeni z dunajske univerze, izgubila sta veniam legendi in odpravljen je bil Inštitut za nemško etnologijo pri dunajski univerzi. V 50. letih sta oba zopet dosegla veniam legendi in leta 1961 je Wolfram vnovič ustanovil Inštitut za nemško etnologijo pri dunajski univerzi. Sapienti sat.

O Wolframu je tekla tudi diskusija. Anka Oesterle je poudarila, da je bil Wolfram eden najpomembnejših sodelavcev SS-ovske pedagoške in raziskovalne inštitucije Ahnenerbe, zbiral je etnološko gradivo na Južnem Tirolskem, Kočevskem, v Alzaciji/Lotaringiji, Franciji, na Nizozemskem, v Belgiji, na Norveškem in Danskem, vse za potrebe sprotne nacistične politike; ko je bil vpoklican k vojakom, je služil pri SS.

V naslednjih predavanjih je bila beseda o nemški etnologiji v tretjem rajhu. Prvo je napisal Thomas Hauschild (str. 245-259). Iz njega je razvidno, da "Völkerkunde" ni bila kaj bolj udeležena pri razvoju nacionalsocialistične ideologije in pri graditvi nacionalsocialistične države. To velja za vse poglavitne šole nemške etnologije v tistih letih: za šolo kulturnih krogov zgodnjega Lea Frobeniusa, za dunajsko šolo kulturnohistorične etnologije Wilhelma Schmidta, za kulturnomorfološko šolo poznejšega Lea Frobeniusa in za nemško funkcionalistično šolo Richarda Thurnwalda. Drugo predavanje v tej smeri je izpod peresa Edouarda Conteja in obravnava etnologa Wilhelma Schmidta (str. 261-278). Schmidt je bil po priključitvi Avstrije k Nemčiji leta 1938 nekaj časa v hišnem priporu in je nato pobegnil iz Avstrije v Švico, vendar je bil po Contejevi oceni že pred prvo svetovno vojno "militanten antisemit" in tudi privrženec velikonemške ideje.

Klaus Freckmann je v predavanju o etnološkem delu zgodovinarja, etnologa in krščanskega politika Georga Schreiberja (str. 283-295) navedel naslednje postavke v njegovih etnoloških raziskavah. Schreiber, ki je od leta 1936 do 1938 izdajal *Jahrbuch für Volkskunde*, od leta 1978 naprej ga izdaja Wolfgang Brückner, je preučeval zlasti vprašanja iz religiozne etnologije. Kot nasprotnik nacizma je leta 1944 za las ušel zaporu. Freckmann mu zameri, da je pojmoval

nemško etnologijo kot uporabno vedo ali vedo, povezano z življenjem in ki ji v nemški vzgoji, posebno še v religiozni vzgoji pripada pomembna vloga. In v številnih njegovih etnoloških spisih odseva hrepenenje po včerajšnjem svetu, ki je postal žrtev našega tehniziranega časa, liberalizma in njegove težnje po sekularizaciji. Ne vem, v kakšni zvezi naj bi bile navedene postavke v Schreiberjevih etnoloških raziskavah z nacionalnim socializmom.

Zadnje predavanje je prispeval Wolfgang Jacobeit iz Vzhodnega Berlina, obravnaval je obračun z nacističnim obdobjem v nemški etnologiji Nemške demokratične republike (str. 301-318). Največ je razpravljal o etnološkem delu jezikoslovca Wolfganga Steinitz, vodje Inštituta za nemško etnologijo pri vzhodnonemški Akademiji znanosti. Steinitz je že leta 1951 ugotovil, da je nacizem vedo "kompromitiral", in je v vzhodnonemški etnologiji terjal raziskave "o kulturi in načinu življenja delovnih razredov in plasti nemškega naroda". Svoje etnološko delo je v največji meri namenil izdaji in raziskavi nemških demokratičnih pesmi kmetov in delavcev. Ob koncu predavanja se je Jacobeit ustavil ob izjavi Johna Meierja iz leta 1947 o razmerju nemške etnologije do nacistične stranke: vodilni krogi te stranke niso ovirali dela v vedi, tako da je bila Zveza nemških društev za etnologijo pač edina večja organizacija, ki je ostala nedotaknjena in ni bila "ne osebno ne stvarno" naravnana v nacistični smeri. "Samo majhni sopotniki...gibanja so nas in našo dejavnost vedno znova v javnosti obrekovali in blatili. Tako stopamo danes (1947) pokončni in nezlomljeni" v prihodnost. Tem besedam je Jacobeit dodal Steinitzovo rokopisno opombo: "Etnologi naj pomagajo pri izgradnji nove demokratične kulture, naj pa ne konservirajo praznoverja, kulakov, povedk, mistike". Značilen primer ideološkega pogleda na znanstveno delo v etnologiji.

423

Takšna je bila potemtakem v poglavitnih potezah vsebina zborovanja. Glede na vso grozljivost neizmernih posledic nacistične vladavine ne samo za Nemčijo, temveč tudi za vso Evropo in ves svet je nedvomno zelo prav, da so nemški etnologi namenili posebno in večje zborovanje razmerju med nacističnim režimom in svojo vedo. To se je zgodilo pozno, pač v skladu s preobrazbo Nemčije v demokracijo, v kateri je postopoma prišla v ospredje in do poglavitne besede nova generacija, ki s poudarkom odklanja nacizem in njegove posledice. Kritika na zborovanju je bila deloma zelo ostra, včasih je šla po moji sodbi tudi predaleč, tako da je v nekaterih prvinah prešla celó v absurdnost (npr. Strobach, Jacobeit, Lixfeld, Bausinger, Conte, Freckmann, v diskusiji Jeggle). Nemara zavoljo takšnih predavateljev ni bilo na zborovanju dveh tako odličnih predstavnikov nemške etnologije, kakor sta Günter Wiegmann in Wolfgang Brückner? Slednji je kot raziskovalec, ki se loteva m. dr. t.i. konfesionalne kulture, zameril vzhodnonemški etnologiji, da se "kot hudič križa temeljito izogiba tematiki, ki bi se v kakršni koli obliki utegnili zdeti krščanska...V Nemški demokratični republiki prav kakor v nacionalnem socializmu npr. ex definitione ne obstaja mentalna kategorija religioznosti ali konfesionalne kulture" (navedeno po W. Jacobeitu, str. 302).

Diskusije so bile na zborovanju precej obsežne (str. 61-68, 103-108, 143-147, 179-184, 225-227, 279-280, 319-328) in so se dotikale posameznih drobnejših vprašanj iz predavanj. Od teh diskusij se zdi potrebno postaviti na pranger tri prispevke Helmuta Eberharta, profesorja etnologije na graški univerzi, in sicer kot primere, ki naj pokažejo, kakšne diskusije ne bi smele biti. Po njegovem mnenju se je Viktor von Geramb, ki je bil leta 1939 telefonsko odstranjen z graške

univerze kot njeni edini profesor nemške etnologije, s seznama predavanj pa je bila odtlej do leta 1945 črtana tudi nemška etnologija, "skušal stoodstotno aranžirati z nacističnim režimom, čeprav je bil od njega nekoliko oddaljen". To je dvojna neresnica. Naslednja Eberhartova diskusijska prispevka sta na še nižji ravni. Zgraža se, da je "pred leti izšla Gerambova knjiga o šegah v Avstriji, ta je imela v prvi izdaji v 20. letih naslov Nemške šege v Avstriji, ne da bi bil knjigo kakor koli presodil po njeni vsebini. In nadalje se zgraža, da je bila leta 1985 v drugi izdaji natisnjena knjiga Hannsa Korena Ljudske šege v cerkvenem letu, prvič je izšla leta 1934. "Pri Korenu seveda ni mogoče reči, da je v njegovi knjigi nacionalsocialistična ideologija, toda za številnimi interpretacijami tiči stara teza o kontinuiteti. Ta...je naposled pripeljala do tega, da so ljudje kot Lothar Zenetti...napisali knjigo kot 'Moj čas v dobrih rokah', v kateri neposredno segajo po tej ideologiji...". Vsakršna pripomba je tu odveč.

P.S.

Kakor so pokazale tudi gornje vrstice, je bilo v predavanjih in diskusijah vse polno političnih misli. Poročilo jih je v najizrazitejših primerih ugotovilo in jih čisto na kratko zavrnilo, ni pa se z njimi kaj bolj ukvarjalo, ker je hotelo ohraniti svojo etnološko naravo.

Angelos Baš

ERICH FRÖSCHL, MARIA MESNER, URI RA'ANAN (urednik), *STAAT UND NATION IN MULTI-ETHNISCHEN GESELLSCHAFTEN*, Passagen Verlag, Dunaj 1991, 360 str. DEM 49.80 ATS 350. ISBN 3-900767-83-1. Broširana. Nemško besedilo.

Ta zbirka 15 člankov je plod konference, ki sta jo januarja 1991 na Dunaju organizirala Bostonska univerza in Inštitut Karla Rennerja. Konferenca si je zastavila preprosto vprašanje: "Kaj se o večnarodnih družbah lahko naučimo od zadnjih let avstroogrskega cesarstva. Od cesarstva, ki ga je Karl Kraus duhovito označil kot "eksperimentalno raziskovalno postajo za konec sveta". Z drugimi besedami: kaj se lahko danes naučimo iz tega eksperimenta?

Jedro razprav sta bili dve ključni deli: najprej Karla Rennerja *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen* in *besondere Anwendung auf Österreich*, Dunaj-Leipzig (1918), in Otta Bauerja *Die Nationalitätenfrage und die Sozial-Demokratie*, Dunaj (1907). Avtorja v teh knjigah zagovarjata tezo, da je mogoče ločiti nacionalnost od ozemlja in tako določiti posameznika, ne pa ozemlja, za nosilca nacionalne identitete in samouprave, npr. pri zdomcih v velikih mestih. Tej tezi sta rekla "Personalitäts-prinzip" (osebnostno načelo). Menila sta, da bi njuni predlogi lahko bili zlasti pomembni na območjih, ki so narodnostno tako mešana da je nemogoče jasno določiti etnične meje, npr. v Bosni. Razvila sta natančno izdelan ustavni okvir za zaščito pravic teh narodnosti brez lastnih ozemelj. Glavna ovira pri uresničevanju je bila v tem, da njuna stranka (socialdemokratska) na predvojnem Dunaju ni bila na oblasti. Poleg tega sta bila pripadnika večinske nacije v cesarstvu in njune ideje so bile